

Kalba kaip požiūris į pasaulį A. Maceinos filosofijoje

Straipsnyje siekiama parodyti, kad kalba yra pamatinė žmogaus veiksmo: įvardydama pasaulio būtybes, ji sukuria tvarkingą ir struktūruotą žmogiškosios buveinės – *kur* – visumą. Bet koks tikrovės įvardijimas, pavadinimas žodžiu visada reprezentuoja žmogaus požiūrį į pasaulį. Kalbos problema straipsnyje nagrinėjama pasitelkus Antano Maceinos kalbos ir kultūros apmąstymams skirtus tekstus, taip pat – Wilhelmo von Humboldto, Martino Heideggerio, Maurice'o Merleau-Ponty ir kitų autorių svarstymus.

The aim of the article is to reveal that language is the fundamental human activity. It originates an ordered and a structural whole of human habitation by naming the world's entities. Whatever naming of reality and its designation by particular word always represents human being's world-view. The language problem is investigated in the article according to Antanas Maceina's language and culture philosophy as well as other reflections concerning language which are delivered by Wilhelm von Humboldt, Martin Heidegger, Maurice Merleau-Ponty and other authors.

Įvadas

Žinia, Maceinos kalbos filosofija yra glaudžiai susijusi su žmogui būdingomis kultūrinio nusiteikimo apibrėžtimis. Šis savo ruožtu pasireiškia kaip nuolatinė pastanga išsilaikyti pasaulyje, kaip noras apvaldyti gamtą ir, perdirbus bei transformavus ją pagal sąmonėje glūdintį projektą ar idėją, paversti savo pasaulio dalimi. Kartu žmogaus kultūrinis nusiteikimas pasireiškia žmogaus troškimu perteikti savo vidinį pasaulį kitiems žmonėms, kurie buvoja drauge tame pačiame erdvėlaikyje.

Maceinos kūryboje pasaulis traktuojamas kaip paties žmogaus veiklos rezultatas, o kalba užmezgant žmogaus ir pasaulio santykį turi ypatingą reikšmę. Ji nusako, *kaip* žmogus išikuria savo pasaulyje – atskleidžia jo buveinės *kur* tvarkingą visumą ir aiškiai parodo, *kaip* žmogus suvokia, taigi ir kaip pavadina vieną ar kitą esybę, daiktus, įvairius reiškinius ir pasaulį apskritai. Dar daugiau, skirtingų tautų požiūrius į pasaulio esybes ir esinius įvardijančios ištarnos neišvengiamai numano skirtingas būtybių interpretacijas. Tad kalbos kaip požiūrio į pasaulį nagrinėjimas įgyvendinamas perkeliant kalbos problemą į tam tikrą plotmę, kurioje griaunamas kalbos antraeiliskumas – jos išvedimas iš mąstymo arba laikymas pasaulio daiktų, charakterizuojančių daugybę koncepcijų, atspindžiu.

Tyrimo objektas – kalba kaip požiūris, kalba kaip išgyvenimas.

Straipsnio tikslas – interpretuojant Maceinos kalbos bei kultūros problemoms skirtus raštus ir kitų autorių tekstus, pagrįsti tezę, jog žmogaus buvimas pasaulyje visada išreiškia

artikuluotą santykį su pasauliu, kuris realizuojasi per kalbą. Straipsnyje taip pat siekiama parodyti, kad kalbai būdingas dvisluoksniškumas. Ji visada transcenduoja subjektyvumo plotmę – išgyvenimą – ir veržiasi į pasaulį: įvardydama bei pavadindama įvairius reiškinius, įgyja prasmę. Pavadinimas ir įvardijimas žodžiu visada išreiškia žmogaus arba ištisos tautos požiūrį į pasaulį.

Nuo jaustuko iki žodžio

Žmogus, būdamas neatsiejama gamtos dalimi, vis dėlto nėra aprūpinta būtybė; tai reiškia, kad jo egzistencija nuolat yra pasmerkta savo paties baigtinumo, įvairaus pobūdžio stygių ir nepilnavertiškumo išgyvenimams, kurie skatina pastangas atkurti bei palaikyti pilnatvę, kuri visgi visada lieka tik siekiamybė. Pasak Maceinos, „tarp gamtinių sąlygų ir žmogaus reikalavimų yra atsivėręs pavojingas plyšys. Šiam plyšiui užtaisyti ir tuo būdu savo buvimą pagrįsti žmogus turi pats. Savas egzistavimo ir išsivystymo sąlygas žmogus *susikuria*. Šias naujas, iš paties žmogaus veiklos kilusias sąlygas ir vadiname kultūra“ [kursyvas mano – J. S.]¹. Gyvūnas, gyvendamas savo aplinkoje pačia giliausia šio žodžio prasme, veikia instinktyviai: jo gyvenimo ritmai yra tarsi susilieję su gamtos gyvenimo ritmais ir dėsningumais, kitaip tariant, jo „būtis“ aprūpinta viskuo, kas reikalinga jo biologiniam būviui palaikyti. Žmogus, priešingai, neturi natūralios savo aplinkos, kuria disponuoja gyvūnijos pasaulis. Taigi jo būtis iš esmės nėra aprūpinta būtis. Žmogus yra būtybė, gebanti įsikurti tik tokia pasaulyje, kuris pirmiausia yra jo paties veiklos ir kūrybinių apraiškų rezultatas.

Reikia pripažinti, kad neįveikiama spraga yra atsivėrusi ne tik tarp gamtos ir sąlygų, reikalingų žmogaus egzistencijai palaikyti, bet ir tarp tų dviejų ekspresijos bei komunikavimo būdų, vienas iš kurių įgyvendinamas gamtoje, kitas – žmogaus gyvenime. Toji „komunikacija“, nepaliaujamai vykstanti gyvūnijos pasaulyje, nėra komunikacija tiesiogine šio žodžio prasme. Gyvūnai, veikdami savo natūralioje aplinkoje ir varomi vienintelės jėgos – instinktų, skleidžia įvairius garsus, vadinamuosius „jaustukus“, kurie niekada nepriylgsta žmogaus žodžiui. Jaustukai, dominuojantys gyvūnijos pasaulyje, visada išreiškia tam tikrą emocinę reakciją į įvairius natūralios aplinkos reiškinius, pavojus arba perteikia garsais išlikimo požiūriu svarbius, savo rūšiai būdingus gyvenimo etapus. Edwardas Sapiras pabrėžia, kad „kalba yra grynas žmogiškas ir *ne-instinktyvus* idėjų, emocijų bei troškimų perteikimo būdas, įgyvendinamas per sąmoningai sukurtų simbolių sistemų reikšmes“ [kursyvas mano – J. S.]². Tiesa, žmogaus kalboje taip pat esti jaustukų, kurie išreiškia instinktyvias emocines reakcijas. Tam tikra prasme galima teigti, kad „oi“ ir „ai“ yra konvencinės natūralių, biologiškai predeterminuotų garsų išraiškos. Išgirdami suvokiame jas kaip emocines žmogaus reakcijas, nepretenduojančias į kokią nors papildomą prasmę. Ir vis dėlto jaustukai nėra tikroji kalba vien todėl, kad jie nepavadina tikrovės daiktų, nieko neįvardija ir, būdami daugiausia instinktyvūs bei nevalingi, visgi nėra intencionalūs – jais nesiekama iš tikrųjų kažką pasakyti kitiems. Anot Maceinos, jaustukas gali būti traktuojamas kaip žodžio priešingybė vien todėl, kad jis nevalingai išreiškiamas tokiose situacijose, kai žodžiai nėra įmanomi arba, dėl vienos ar kitos priežasties, žmogus tiesiog nenori nieko sakyti.

Kita vertus, galima teigti, kad būtent jaustukas yra žodžio pirmtakas. Panagrinėkime, kaip vystosi vaiko gebėjimas kalbėti. Pirmieji žodžiai, fonemos su neaiškia, suaugusiems žmonėms vos pagaunama artikuliacija vaiko pasaulyje veikia tarsi ištisas sakinyš. Vaikas trokšta *pasakyti*. Be to, šiame procese vaikas turi pamažu įsisavinti žodžių diferencijavimo principą ir drauge išmokti kiekvieno ištariamo žodžio reikšmę. Tai yra pirmosios foneminės opozicijos vaiko kalbiniame gyvenime.

Ir vis dėlto, nagrinėdami pirmuosius vaiko kalbėjimo įgūdžius, turime pagrindo atskirti paprastą vapaliojimą, kuris neturi konkretaus adresato, išskyrus patį vaiką, ir tokį verbalinį aktą, kuris aiškiai išreiškia pirmąsias vaiko pastangas komunikuoti su kitais žmonėmis. Juk, kaip teigia Merleau-Ponty, „foneminės opozicijos – laiko požiūriu susijusios su pirmaisiais bendravimo bandymais – atsiranda ir vystosi be jokio ryšio su vapaliojimu. Jo [vaiko – J. S.] vapaliojimas dažniausiai yra išstumiamas opozicijomis ir bet kuriuo atveju tęsia tik marginalinę egzistenciją, be jo sudėtinių elementų integravimo į naują tikrojo kalbėjimo sistemą“, – dar daugiau, pasak filosofo, – „sakininės kalbos visuma, supanti vaiką, pagriebia jį tarsi sukūrys, vilioja jį savo vidinėmis artikuliacijomis, kol neateina momentas, kai visas šitas triukšmas pradeda kažką reikšti“⁴³. Būtent dėl pirmosios foneminės opozicijos vaikas atlieka lateralinį galinio priebalsio sujungimą su po jo einančio žodžio pirmuoju balsiu, eidamas nuo vieno žodžio – prie kito. Galiausiai kalbą kaip visumą, kaip išreiškimo stilių ir unikalų būdą pavartoti įvairius žodžius vaikai perima būtent su pirmomis foneminėmis opozicijomis.

Mėgdžiodamas įvairius tikrovės garsus, pavyzdžiui, šuns lojimą ar katės miaukimą, vaikas tik atkartoja tai, ką girdi. Pasirodo, kad vaiko vapaliojimas, turintis vienintelį adresatą – save patį – iš principo nesutampa su tikrojo kalbėjimo pradžia. Ekspresija nėra kalba, kai nukreipta į save pačią, nes nėra kalbos išsipildymo požiūriu svarbaus bandymo peržengti subjektyvumą. Kalba yra dvisluoksni. Laikui bėgant, vaikas nebemėgdžioja tikrovės garsų jaustukais, bet pavadina minėtus gyvūnus, kitus daiktus ir, svarbiausia, savo paties išgyvenimus bei nuotaikas – vardais. Tuomet vaiko adresatais tampa kiti: sąveikaudamas su pasauliu ir kitais žmonėmis, jis išmoksta įvairiais būdais panaudoti unikalų kalbos principą.

Mąstymo ir kalbos santykio aptarimas

Kalbos, kaip požiūrio ir kaip pagrindinio žmogaus egzistencijos atributo, neįmanoma aptarti neišnagrinėjus kalbos ryšio su mąstymu ir šio ryšio problematikumo, atsirandančio įvairiose teorinėse prielaidose. Keldami klausimą, kas yra pirmesnis: mąstymas ar kalba, neišvengiamai susiduriame su filosofiniais dualizmais – *medžiaga-forma*, *kūnas-siela* ir pan. besiremiančių teorijų gausa. Šios teorijos teigia, kad mąstymas, ieškodamas sau atitinkmens žmogaus kalboje, visgi vyksta savarankiškai – atskirai nuo kalbos, ir, atitinkamai, pagrindinė minėtų teorijų išvada paprastai lemia kalbos antraeiliskumo konstatavimą – tiek mąstymo, tiek pasaulio objektų atžvilgiu. Šios išvados eliminuoja nepaprastai svarbią kalbos intencionalumo ypatybę, be kurios bet koks kalbos aptarimas yra nepakankamas. Negana to: minėtais dualizmais besiremiančių teorijų gausybėje nelieka labai svarbios tiesos – žmogus pirmiausia yra sąmoninga būtybė. Kaip pažymi José Ortega y Gassetas, „ne-

galime kalbėti apie jokią daiktą, kuris nebūtų susijęs su mumis, ir šis minimalus santykis su mumis yra sąmonės ryšys⁴. Juk tam, kad galėtume pagrįsti tezę, jog kalba išreiškia įvairių pasaulio esybių išgyvenimus ir požiūrį į juos, turime numanyti, kad esti kažkas, kas yra šio išgyvenimo šaltinis – kas siekia perteikti savo patirtį kalbos plotmėje, įvardydamas ją žodžiais, taigi visada egzistuoja kažkas, kieno požiūris į pasaulį perteikiamas kalba.

Ydingų postulatų grandinė nutrūksta, kai tik iškeliamo sau klausimą: kokių būdu ir, svarbiausia, – *kaip* gali būti mąstoma anapus kalbos? Nagrinėjant mąstymo ir kalbos santykį, labai svarbu pabrėžti mąstymo negalimumą be kalbos veikimo principų apskritai. Pasak von Humboldto, „paprastai, apmąstant kalbą ir analizuojant individualias kalbėsenas, kurios aiškiai skiriasi viena nuo kitos, paaiškėja du principai: *garsinis pavidalas* bei jo *naudojimas* daiktams pažymėti ir mintims sujungti“ [kursyvas mano – J. S.]⁵. Autorius apibūdina kalbos ir mąstymo santykio pobūdį: mąstymas naudoja kalbą, iš kurios kyla bendrieji kalbos dėsniai. Šis procesas pirmapradiškai yra būdingas visiems žmonėms, kol nekalbama apie jų protinių gabumų savitumą ir pan. Galbūt todėl, siekiant atskleisti kalbos, kaip gyvojo kalbėjimo, išreiškiančio požiūrį į pasaulį, ypatumus, nepaprastai svarbu rasti tą atskaitos tašką, kuris pradeda nuo paties žmogaus, kaip sąmoningos, kūniškos ir kalbiškos būtybės. Žmogus mąsto kalbiškai, savo kalba susikuria savo buveinės *kur*. Jo kalba visada išreiškia tam tikrą judesį – transcendentinę žmogaus biologiniam pradui. Juk pavadinimas, įvardijimas, kreipimasis, klausimas, atsakymas, teigimas, būdami glaudžiai susiję su *manimi*, yra iš esmės intencionalūs, orientuoti į išorę. Maceina taip pat abstrahuojasi nuo dualistinių priešpriešų argumentų ir, ieškodamas atsakymo, eina kitu keliu.

Pradėkime nuo pradžių pradžios: Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος (Jn 1, 1). Iš tiesų graikiškasis λόγος nenumano jokios griežtai apibrėžtos prasmės – jos negalime rasti antikinėje tradicijoje, kurioje garsusis Aristotelio suformuluotas žmogaus apibrėžimas visgi neleidžia aiškiai suprasti, kas apibūdina žmogų: kalba ar mąstymas. Tikslų atsakymą vargu ar rastume krikščioniškame pasaulyje, todėl įvairiuose šaltiniuose λόγος gali reikšti tiek „žodį“, tiek „mąstymą“, taip pat daugybę kitų dalykų. Reikia pripažinti, kad krikščioniški Naujojo Testamento tekstų vertimai ir interpretacijos taip pat neišvengia daugialypumo, tačiau, pasak Maceinos, šiuo atveju nekvestionuojama ir netgi, sakytume, ypač pabrėžiama λόγος tapimo kūnu reikšmė.

Žmogus *pavadina* daiktus ir šis *pavadinimo* veiksmas vis dėlto aiškiai parodo, kad žmogaus mąstymo procesas vyksta tik kalbos plotmėje. Be to, kaip pažymi Maceina, „1) žodis visada yra pirmykštis; jis stovi kiekvieno mąstymo pradžioje; mąstymas prasideda mąstomojo objekto pavadinimu, nes neobjektinio arba tuščio mąstymo nėra ir negali būti; 2) įsibūtinęs žodis lieka *žodis* ir tuo būdu padaro būtybę kalbinės sąrangos, kuri ir įgalina mus ją mąstyti, kadangi įgalina ją ištarti. Mąstymas vyksta tik kalbiškai“⁶.

Kalba kaip žmogiškosios buveinės – *kur* – pagrindas

Kalba, kaip siekis peržengti grynai subjektyvią plotmę ir įvardyti tikrovę, būdinga tik žmogui, tad klausimas apie kalbos, kaip, beje, ir kultūros kilmę, taip pat neišvengiamai reiškia žmogaus kilmės klausimą. Maceinos teigimu, „kalba, įrankis ir bendruomenė yra

tos pirmą kartą ir pagrindinės sąlygos, kurios yra būtinos žmogui išsilaikyti⁷. Žmogus, *pavadindamas* pasaulio daiktus, reiškinius, įvairiausių tų reiškinių požymius ir savybes, kitaip tariant, vėl ir vėl įvardydamas pasaulį, drauge daro jį *realų* ir priartina jį prie savęs kaip tvarkingą ir prasmingą visumą. Žmogaus egzistencija neužtikrina žmogui buveinės su aiškiai apibrėžtomis ribomis, kurioje jis jaustųsi saugiai, priešingai, – palieka gyvybiškai svarbų buveinės ir išsikūrimo – *kur* – klausimą atvirą. Žmogus neturi savitos natūralios aplinkos, *savo* buveinės, todėl jo išsikūrimo *kur* visada yra paties žmogaus atsakomybės reikalas, nuolat skatinantis jį veikti. Maceina atkreipia dėmesį, jog „kalba yra pats pirmasis žmogaus žingsnis tokiai buveinei kurtis. Tai pats pirmasis ryžtas aprėžti pasaulio atvirumą jį *pavadinant*. Savąją buveinę arba tai, *kur* esame, žmogus statosi savo kalba. <...> Nes tik kalbos dėka pasaulis įeina mano sąmonėn ir mano sąmonė perskverbia pasaulį. Būti pasaulyje yra *santykis*, ir šis santykis kuriasi bei laikosi kalba“⁸. Žmogaus santykis su pasauliu yra interpretacinio pobūdžio, o pirmieji žmogaus bandymai interpretuoti pasaulį neatsiejami nuo žmogaus pastangų *suprasti*, kurios yra pamatinės, iš esmės apibrėžiančios žmogaus būtį. Anot Heideggerio, „supratimas yra Dasein būdingos galimybės-būti egzistenciška būtis. Supratimas būna ja taip, kad ši būtis atskleidžia per save tai, ką Dasein pajėgia“⁹. Pasirodo, kad žmogus, būdamas suprantantis, projektuoja savo paties buvimo galimybes. Supratimui savo ruožtu būdingos vystymosi galimybės, kurias Heideggeris nuskaito žodžiu „interpretacija“¹⁰. Būtent interpretacijos procese supratimas tampa tuo, kas jis yra.

Taigi žmogaus ir pasaulio santykis pirmapradiškai nėra savaime suprantamas ir skaidrus, priešingai, pasaulis, būdamas potencialiai prasmingas, patraukia žmogaus žvilgsnį, kuris išreiškia ne pasyvų žiūrėjimą, bet aktyvias pastangas *interpretuoti*, kad, galiausiai, būtų galima *suprasti*. Šis supratimu grindžiamas santykis išsipildo kalboje.

Teigdami, kad kultūrinis žmogaus nusiteikimas – vienintelė žmogaus buvimo pasaulyje sąlyga, turime pripažinti ir tai, jog žmogiškas buvimas pasaulyje nėra užsidarymas ir veikimas vienumoje. Žmogus iš prigimties yra orientuotas į savo paties atsiskleidimą kitam, kalbant heidegeriškai, žmogui būdinga „Būtis-su“ – buvimas drauge su kitomis žmogiškomis būtybėmis. Maceina, apmąstydamas „Būtį-su“, žmonių buvimą drauge iškelia kaip vieną autentiškiausių galimų žmogiškų pasirinkimų: „būti drauge su kitais yra giliausias žmogiškosios būties apsisprendimas“. Be to, kaip toliau tvirtina autorius, „atsiskleidimas suponuoja supratimą iš pusės to, kuriam žmogus atsiskleidžia“¹¹. Reikia pažymėti, kad žmogaus kalba visada yra nukreipta į *supratimo* išsipildymą pokalbio erdvėje. Bet koks kalbos aptarimas iš principo numano *supratimą*, kaip neatsiejamą gyvos kalbos vyksmo sąlygą.

Kalba kaip požiūrių sistema

Gimtoji kalba visada pasižymi dideliu pranašumu, lyginant su kitomis kalbomis, nes būtent ji mums užtikrina tvirtą atramą pasaulyje, kuriame gyvename, veikiamo ir bendraujame. Maceina pabrėžia, kad kiekviena kalba išreiškia tautos *požiūrį* į pasaulį. Tai reiškia, jog vienos ar kitos kalbos mokėjimas vis dėlto neužtikrina atitinkamo požiūrio į pasaulį perstruktūravimo. Paprastai esame linkę suvokti pasaulį iš savo – gimtosios kalbos – pers-

pektyvos, kuri atveria tam tikrą kalbinių regėjimo kampų į pasaulio reiškinius aibę. Būtent todėl svetimos kalbos žodžiai, net ir tie, kurių reikšmės mums yra gerai pažįstamos, vis dėlto nėra skaidrūs. Juose nėra patirties ir išgyvenimų suformuoto atramos taško, kuris daro kalbėjimą spontanišką ir sukuria kalbos ištirpimo pojūtį: gyvas kalbėjimas, rodos, susilieja su kalbančiuoju, jo išgyvenimais ir kartu su pasauliu, išskylančiu čia pat įvairiausiais rakursais. Žvilgsnis į pasaulį iš svetimos kalbos perspektyvos yra įmanomas tik įsigilinus į vadinamąją „vidinę kalbos dvasią“, pagyvenus kalbinėje bendruomenėje, kurioje kalbama šia kalba, „prisijaukinus“ šios tautos ir šios kalbos suponuojamą regėjimo kampų sistemą. Kaip teigia Davidas Crystalas, „tautų kilmė glūdi kalbose“¹², – kalba yra raktas, galintis atskleisti tautų ir ištisu kultūrų formavimosi paslaptis. Maceina, plėtodamas kalbos, kaip dvasinės tautos išraiškos, temą kalbos filosofijai skirtuose raštuose, pabrėžia von Humboldto suformuluotą mintį, kad kalbų įvairovę lemia ne skirtingi garsai ar ženklai, bet visų pirma kitoks požiūris į pasaulį. Kaip teigia Maceina, cituodamas minėtą autorių, kalba yra „tautinės individualybės atspaudas“ arba „viršinė tautų dvasios išraiška: jų kalba yra jų dvasia, ir jų dvasia yra jų kalba“¹³.

Žmogaus santykis su kalba jokių būdu nenumano jos, kaip *įrankio*, naudojimo, kadangi bet koks objektyvus požiūris į kalbą griaua jos gyvenimo tėkmės vientisumą. Anot Hanso Georgo Gadamerio, „mokyti kalbėti nereiškia išmokyti naudotis jau esamu įrankiu tam, kad paženklintume mums artimą ir žinomą pasaulį. Mokyti kalbėti reiškia priartinti ir pažinti patį pasaulį ir tai, *kaip* [kursyvas mano – J. S.] su juo susiduriame“¹⁴. Šis Gadamerio pastebėtas *kaip* Maceinos kalbos filosofijoje turi ypatingą reikšmę ir išveda kalbos aptarimą filosofiniu aspektu į ypatingą plotmę, kurioje kalba, pasirodo, turi glaudžių sąsajų su žmogaus ir ištisu kalbinių bendruomenių požiūriu į pasaulį.

Taigi gimtosios kalbos „namai“ leidžia mums jaustis jaukiai bei saugiai, tikslingai ir konstruktyviai orientuotis bei veikti pasaulyje, kuris pamažu tapo *savas*. Gimtoji kalba atveria pirmuosius pasaulio horizontus. Jos žodžiai, sakinių struktūros ir netgi pačių sudėtingiausių ištarų sudarymo priemonės tarsi praskaidrėja. Juk kalbėdami nereflektuojame pasirenkamų žodžių, gramatikos taisyklių, pagal kurias tuos žodžius dėliojame į sakinius. Kalbėdami gimtąja kalba, neapgalvojame struktūros tų ištarų, kuriomis išreiškiame ir aktualizuojame savo patirtį taip, kaip tai darome, mėgindami ką nors pasakyti kita kalba, kurios dar gerai nemokame. Bet kokios gimtosios kalbos išraiškų sudarymo priemonės, gramatinės taisyklės – viskas susilieja su kalbos gyvenimu, kuris realizuojasi nuolatinėje gyvos kalbos tėkmėje, nes jai, pasak Gadamerio, „būdinga esmiška savimarša“¹⁵. Kartu turime pripažinti, kad kalba jokia prasme nėra absoliuti akivaizdybė, netgi tuomet, jeigu ji mums yra gimtoji. Juk paskiras žodis, jeigu, žinoma, jis nėra mokslinis terminas, neturi griežtai apibrėžtos prasmės. Kiekvienas žodis žymi vieną ar kitą pasaulio daiktą, reiškinį, gyvą būtybę, tačiau į įprastą – kasdienę – jo vartojimo prasmę visada įsiterpia daugybė niuansų: tam tikri grynai subjektyvios kilmės dalykai, emocinis turinys, kuriuo visada nuspalviname ištarą, ir galiausiai, įsitraukus į prasmų kūrimosi procesą, papildomi aspektai, kylantys iš realaus pokalbio konteksto.

Kiekvienas žodis atviras pasauliui. Ši *atvirybė* pati savaime nėra beribė, bet visgi pajėgi sučiuopti prasminę pasaulio įvairovę. Kita vertus, žodis atviras ir mūsų pačių vidinio pasaulio vyksmams: nors kalba traktuojama kaip tarpininkė tarp žmogaus ir pasaulio, vis

dėlo vienintelis jos šaltinis esame mes patys – kalba pasireiškia kaip mūsų pačių būseną. Taigi galima konstatuoti, kad „kalba kaip požiūris į pasaulį“ Maceinos kalbos filosofijoje neturi nieko bendra su grynu pasaulio suobjektinimu, o žodis „požiūris“ šiuo atveju jokių būdu nenumano distancijos tarp žmogaus ir pasaulio, kuri vadinamųjų „objektyviųjų“ mokslų prielaidose niekada negali būti iki galo įveikta. Priešingai, požiūris Maceinos kalbos filosofijoje yra glaudžiai persipynęs su išgyvenimu. Filosofo teigimu, „kalba jungia ir žmogų, kuris kalba, ir daiktą, kurį žmogus taria. Žodis yra dvisluksnis padaras. Jis yra ir jaustukas subjektyvinio pergyvenimo prasme, ir pavadinimas objektyvinio daikto prasme. Kaip pergyvenimas žodis nurodo į žmogų; kalbos problema visada yra žmogaus problema. Tačiau kaip pavadinimas žodis nurodo ir pasaulį, kuriame žmogus buvoja: kalbos problema yra todėl ir žmogaus būsenos pasaulyje problema. Kalba nusako ne tik tai, kad mes pasaulyje buvojame, bet ir tai, kaip mes jame buvojame“¹⁶. Kiekviena kalbinė bendruomenė pasižymi tik jai vienai būdingu *kaip*, kuris kitų kalbinių bendruomenių atstovams niekada nebūna iki galo aiškiai suvokiamas.

Kalbos kaip požiūrio į pasaulį iškelimas į dienos šviesą aiškiai išsėina už žodžio ir daikto, kurį jis žymi, santykio ribų. Iš tiesų galima ginčytis dėl daugybės vardo ir daikto santykio interpretacijų. Vien pasitelkus *Kratilą* galima išskirti dvi priešingas pozicijas: pasak vienos, daikto pavadinimas yra atsitiktinė etiketė – žmonių susitarimo reikalas (Hermogenas); pasak kitos, daikto vardas pirmiausia žymi jo esmę arba idėją (Kratilas). Nagrinėdamas šias dvi pozicijas, Maceina išskiria trečiąją vardų ir daiktų santykio galimybę, kuri, jo teigimu, dialoge paminėta, bet nėra išplėtotą. Platono Sokratas yra „perskrodęs“ daugybę žodžių ir atradęs jų pradmenis, bet, galiausiai, „paliktas Eutifrono mūzos“, prieina išvadą, kad kai kurių žodžių vardų esmės neįmanoma išsiaiškinti: „Mat man dingojasi, kad ir šiaip helenai, ir gyvenantieji barbarų valdžioje perėmė daug vardų iš barbarų“¹⁷. Svarbu pažymėti, kad graikai galėjo perimti tuos žodžius tik todėl, kad jų požiūris į pasaulį tam tikrais atvejais buvo ne graikiškas, bet labiau barbariškas. Juk, kaip išsiaiškinome, gyvenantiems tam tikroje kalbinėje bendruomenėje būdingas savitas pasaulio vertinimas. Šis požiūrio matas arba, anot Maceinos, „kalbinio regėjimo kampas“, iš esmės lemia, kaip pavadiname daiktą.

Daikto pavadinimas iš principo negali apimti visų galimų to paties daikto ar reiškinių pamatymo galimybių, jis paprastai nurodo tik vieną matymo perspektyvą, apima ir išskiria būtent tą daikto aspektą, kurį ši perspektyva atveria. Kita vertus, būtų klaidinga manyti, kad visos kitos to paties daikto matymo perspektyvos yra eliminuojamos arba apskritai nepažįstamos – jos yra nutylimos. Pasak Maceinos, „nutylėjimas to ar kito veikmens, tos ar kitos savybės įvairių kalbų žodyje rodo, kad kalbinis kampas šiems žodžiams yra, tiesa, skirtingas, bet vis dėlto dar siejasi su pačia daikto prigimtimi, kaip to norėjo Sokratas“¹⁸. Tų pačių žodžių regėjimo kampų įvairovė ir jų skirtumai reprezentuoja semantikų įvairovę, kurios gali atskleisti, *kaip* viena ar kita tauta paverčia pasaulį nuosavos buveinės – *kur*, kokių būdu priartina pasaulį, paversdama jį *savo* pasauliu. Skirtingi kalbinio regėjimo kampai neišvengiamai lemia ir skirtingas būtybės (-ių) interpretacijas; tai reiškia, kad svetima kalba nėra sava ne dėl svetimų, nepažįstamų žodžių garsinių pavidalų, bet pirmiausia dėl to, kad joje yra reprezentuojamos iš esmės kitokios būtybės (-ių) interpretacijos.

Kiekvieno žmogaus kalba perteikia jo požiūrį į pasaulio daiktus, reiškinius ir netgi,

sakytume, jo pasaulėžiūrą apskritai. Juk skirtingų to paties reiškinių aspektų vertinimą yra įmanoma įvardyti tos pačios kalbos žodžiais ir šis įvardijimas visada priklausys nuo to, kaip tas reiškinys subjektyviai išgyvenamas.

Tarp daikto ir žodžio nėra jokio būtino ryšio. Daikto *pavadinimas* niekada neišsemia viso daikto, nepanaikina jo *atvirybės*, priešingai, įvardijant kažką, visada išlieka kitų požiūrių ir išgyvenimų galimybės, kurios savo ruožtu numano kitus to paties reiškinių pavadinimus.

Apie žodžio *atvirybę* prasmei

Taigi tiek jaustukas, tiek žodis, – abu pasižymi subjektyviu atspalviu, tik žodžiui, priešingai nei jaustukui, yra būdingas subjektyviosios plotmės transcendavimas ir veržimasis į išorę – juo siekiama įvardyti, pavadinti pasaulio daiktus, esybes, įvairius reiškinius ir, įvardijant savo paties vidinio pasaulio vyksmus, perteikti juos kitiems žmonėms.

Kita vertus, prasminis žodžio niuansas visada suteikia kalbai tam tikro konkretumo, kuris iš principo yra pasaulio ir žmogaus atvirybės priešingybė, tačiau šio konkretumo veiksmena visgi yra pozityvi. Juk, kaip pažymi Maceina, „*atviras žmogus buvoja priešpriešais atviram pasauliui*. Kalba tad ir aprėžia šią pasaulio atvirybę tam tikru kampu. Išstartas daiktas įeina į žmogaus būvį, tiesiog įauga į jį, tapdamas žmogaus savastimi“¹⁹. Galima teigti, kad kalba sutvarko nesibaigiantį objektų, reiškinų ir jų besikeičiančių aspektų bei savybių chaosą. Įgalindama niuansuoti kiekvieną įspūdį ir pavadinti jį vis kitokiu vardu, kalba atlieka žmogiškos pasaulio patirties struktūravimą. Būtent kalba atskleidžia žmogaus pasaulį kaip tam tikrą tvarkingą visumą: tai – λόγος – pačia giliausia prasme. Ir vis dėlto pasaulis nėra begalinis, – jo prerijos baigiasi ten, kur baigiasi žmogiškos kalbos ribos.

Girdėdami kito žmogaus kalbą, pirmiausia siekiame suprasti tai, *apie ką* jis kalba, ir nevalingai visiškai atsiribojame nuo garsinių pavidalų sekos. Kiekvienas žodis potencialiai atviras prasmei, kuri atvira pasaulio įvairovei. Pasak Maceinos, „žodis kilęs iš požiūrio laisvės ertmėje, lieka laisvas ir prasmės atžvilgiu: žodis yra prasmei atviras. Tai reiškia: žodis gali tapti kitaprasmiškas net ligi savo priešingybės ne tik kalbos istorijos eigoje, bet jis yra daugiaprasmiškas ir kalbos dabartyje. Tai žodžio galybė ir didybė, nes ji vienintelė kildina filosofiją ir poeziją, šias dvi esmiškai *kalbines* žmogaus būvio apraiškas“²⁰. Žodyje glūdinčios prasmės galimybės, lyg veidrodys, atspindi tam tikrą pasaulio horizontą, kurį išreiškia vienas ar kitas požiūris. Kiekvienas žodis pats savaime jokia prasme nėra visuma, jis tik kyla iš kalbinės visumos, paliekančios jame savo pėdsaką, bet niekada neįgalinančios visiškai apimti šios visumos.

Postuluodami žodžio prasmės atvirybę pasauliui, joku būdu neturėtume suabsoliutinti prasmės turinio priklausomybės nuo konteksto. Žodis nėra tuščias ir be konteksto, juk, kaip pažymi Stephenas Ullmannas, „jei žodžiai neturėtų reikšmės anapus konteksto, būtų neįmanoma sudaryti žodyną“, tačiau autorius taip pat teigia, kad „niekas negalėtų paneigti lemiamos konteksto svarbos nustatant žodžio reikšmės“²¹. Žodyje potencialiai slypi nuoroda į jame glūdinčią prasmės begalybę. Bet koks bandymas jį aiškiai ir tiksliai apibrėžti – kartą ir visiems laikams – yra iš principo destruktivus, jis sunaikina jo gyvybę,

kuri pirmiausia pasireiškia įvairiomis prasminio pobūdžio transformacijomis ir reikšminėmis variacijomis. Jos įgalina kalbinę išraiškos persikėlimą į kitą, pavyzdžiui, metaforos plotmę, kurioje kalbinė išraiška atgimsta ir nušvinta visiškai nauju ir netikėtu prasminiu turiniu.

Būtent todėl Maceina kvestionuoja sinoniminių žodžių prasminio ryšio pagrįstumą. Žodžio pakeitimas kitu žodžiu gali būti įtikinamas, jeigu juos kaitaliojame, atsiribodami nuo gyvos kalbos vyksmo ir situacijos konteksto. Kai tik bandymas pakeisti žodį kitu žodžiu įgyvendinamas sakinyje, tam tikroje situacijoje, sakinio prasmė gerokai pasikeičia, – nukrypsta nuo to, ką pirmapradiškai buvo ketinama pasakyti. „Dingus savaimingai sąsajai tarp sinonimo ir juo reiškiamo objekto, prasmės kategorija virsta atsaja bendrybe ir kalba netenka gyvybės. Kalba miršta anksčiau negu jos vartojimas.“²² Žmogui iš prigimties būdingas troškimas išsakyti – įvardyti – savo patirtį yra nepaprastai išrankus, taigi labai jautriai reaguojantis į sinoniminių žodžių tariamą vienaprasmiškumą. Priešingai, bet kokia prasmų tapatumo iliuzija negrįžtamai sugriaunama, kai stengiamės išsakyti ypatingas – subtilias – savo pačių būsenas ir savitai išgyvenamus pasaulio reiškinius.

Išvados

„Kalba kaip požiūris į pasaulį“ Maceinos filosofijoje turi būti traktuojama kaip gryno pasaulio suobjektinimo priešingybė: žodis „požiūris“ nenumano distancijos tarp žmogaus ir pasaulio, kuri objektyvių mokslų prielaidose ir dualizmais besiremiančiose filosofinėse koncepcijose pasirodo neįveikiama. Priešingai, požiūris Maceinos filosofijoje yra aiškiai persipynęs su išgyvenimu.

Požiūris yra matas, kurio pagrindu pavadiname pasaulio esinius. Pavadinimas priklauso nuo to, kaip vienas ar kitas pasaulio esinys yra regimas ir subjektyviai išgyvenamas. Kiekvieno žmogaus kalba neišvengiamai perteikia jo požiūrį į pasaulio daiktus, gyvas būtybes, reiškinius ir netgi, sakytume, jo pasaulėžiūrą apskritai.

Tų pačių dalykų regėjimo kampų ir išgyvenimų skirtumai neišvengiamai lėmė įvairovę semantikų, kurios reprezentuoja įvairias būtybių interpretacijas ir skirtingą požiūrį į pasaulį: *kaip* viena ar kita tauta sukuria pasaulį – savo nuosavos buveinės – *kur*. Pavadinimas žodžiu neeliminuoja kitų to paties daikto regėjimo galimybių – jos yra nutylimos.

Interpretuojant Maceinos ir kitų straipsnyje paminėtų autorių tekstus, skirtus kalbos problemoms aptarti, galima teigti, kad tiek jaustukui, tiek žodžiui būdingas subjektyvumas. Tačiau, priešingai negu jaustukas, žodis yra dvisluoksnis: jis visada ištariamas siekiant peržengti subjektyvią plotmę ir patekti į pasaulį – taip žodis įgyja konkrečią prasmę.

Kalba sutvarko nesibaigiantį reiškinių ir jų besikeičiančių aspektų, savybių ir atsiveriančių niuansų chaosą, kuris pirmapradiškai pasirodo prieš žmogų. Taigi kalba, įgalindama niuansuoti kiekvieną įspūdį ir pavadinti jį vis kitokiu žodžiu, atlieka žmogiškos patirties struktūravimą. Būtent *įvardytas* pasaulis atsiveria kaip tvarkinga visuma, kuri drauge slepia nuo žmogaus žvilgsnio tai, kas nėra *pasakyta*. Tai – λόγος – pačia giliausia prasme, rodantis, kad žmogaus pasaulis driekiasi tol, kol jo realijų nepaslepia žmogiškos kalbos ribos.

NUORODOS

- ¹ *Maceina A.* Kultūros prigimtis. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 1993. P. 354–355.
- ² *Sapir E.* Language. An Introduction to the Study of Speech. London: A Harvest Book. 1941. P. 8.
- ³ *Merleau-Ponty M.* Indirect Language and the Voices of Silence // Signs. Trans. by R. C. McCleary. Evanston: Northwestern University Press. 1964. P. 40.
- ⁴ *Ortega y Gasset J.* Dvi didžiosios metaforos // Mūsų laikų tema ir kitos esė. Vertė R. Samuolytė. Vilnius: Vaga. 1999. P. 19.
- ⁵ *Humboldt W.* On Language-on the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species. Trans. by P. Heath. New York: Cambridge University Press. 1999. P. 54.
- ⁶ *Maceina A.* Kalba ir žmogus // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004. P. 193.
- ⁷ *Maceina A.* Kultūros tragizmas // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004. P. 37.
- ⁸ *Maceina A.* Kalba ir žmogus // Raštai. T. IX. P. 192.
- ⁹ *Heidegger M.* Being and Time. Trans. by J. Macquarrie and E. Robinson. New York and Evanston: Harper and Row Publishers, Inc. 1962. P. 184.
- ¹⁰ Ten pat. P. 188.
- ¹¹ *Maceina A.* Kultūros prigimtis. P. 355.
- ¹² *Crystal D.* Kalbos mirtis. Vertė E. Šidlauskaitė, G. Gailiūtė. Vilnius: Tyto alba. 2005. P. 48.
- ¹³ Cituoja *Maceina A.* Gimtoji kalba liturgijoje // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004. P. 201.
- ¹⁴ *Gadamer H. G.* Žmogus ir kalba // Istorija. Menas. Kalba. Vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos. 2001. P. 82.
- ¹⁵ Ten pat. P. 84.
- ¹⁶ *Maceina A.* Kalba ir žmogus. P. 190.
- ¹⁷ *Platonas.* Kratilas. Vertė M. Adomėnas. Vilnius: Aidai. 1996. P. 133–135 (409d–410a).
- ¹⁸ *Maceina A.* Kalba ir daiktas // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004. P. 201.
- ¹⁹ Ten pat. P. 202.
- ²⁰ Ten pat. P. 207.
- ²¹ *Ullmann S.* Semantics. An Introduction to the Science of Meaning. New York: Barnes and Noble books. 1979. P. 49.
- ²² *Maceina A.* Kalba ir daiktas. P. 211.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. *Crystal D.* Kalbos mirtis. Vilnius: Tyto alba. 2005.
2. *Gadamer H. G.* Žmogus ir kalba // Istorija. Menas. Kalba. Vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos. 2001.
3. *Heidegger M.* Being and Time. Trans. by J. Macquarrie and E. Robinson. New-York and Evanston: Harper and Row Publishers, Inc. 1962.
4. *Humboldt W.* On Language-On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species. Trans by P. Heath. New York: Cambridge University Press. 1999.
5. *Maceina A.* Gimtoji kalba liturgijoje // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004.
6. *Maceina A.* Kalba ir daiktas // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004.
7. *Maceina A.* Kalba ir žmogus // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004.
8. *Maceina A.* Kultūros prigimtis. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 1993.
9. *Maceina A.* Kultūros tragizmas // Raštai. T. IX. Vilnius: Margi raštai. 2004.
10. *Merleau-Ponty M.* Indirect Language and the Voices of Silence // Signs. Trans. by R. C. McCleary. Evanston: Northwestern University Press. 1964.

11. *Ortega y Gasset J.* Dvi didžiosios metaforos // Mūsų laikų tema ir kitos esė. Vertė R. Samuolytė. Vilnius: Vaga. 1999.
12. *Platonas.* *Kratilas.* Vertė M. Adomėnas. Vilnius: Aidai. 1996.
13. *Sapir E.* *Language. An Introduction to the Study of Speech.* London: A Harvest Book. 1941.
14. *Ullmann S.* *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning.* New York: Barnes and Noble books. 1979.

Gauta: 2009 01 27

Parengta spaudai: 2009 05 05

Jelena SIMONOVA

LANGUAGE AS WORLD-VIEW IN A. MACEINA'S PHILOSOPHY

S u m m a r y

It is necessary to begin from the point that human existence always supposes relationship with the world where language appears the only way to be therein. However, primarily human being is not well provided. Moreover, he does not possess his world so immediately and clearly, as the animals possess their own location in the wild. Hence, language is the first human's step to this location, to his own world which discloses itself only in the utterance. Language allows us to nuance all our impressions and designate each of them by a particular name. It originates an ordered and a structural whole of human habitation by naming the world's creatures, things, phenomena, as well as plenty of features and aspects. Entities of the world are essentially constituted by language in human reality. Besides, every word and every utterance always reveals a particular view as well as interpretation of a certain entity. Only that world which has a name discloses itself as an ordered whole which, on the other hand, always covers something that is not said. It is the main principle of λόγος in a pure sense. It shows us the expansion of human world until the boundaries that are defined by language.

In the article, the language as world-view is investigated according to the language researches of A. Maceina, M. Heidegger, W. von Humboldt and other authors' reflections concerning language.

The investigation of language that is presented in the article allows us to arrive at these conclusions:

The analysis of similarities between interjection and word as well as their differences have shown that interjection as well as word belongs to the plane of subjectivity. In contrast, the word always strives to transcend the plane of subjectivity by making a motion towards externality. Thus, the word belongs to the domain of subjectivity and simultaneously reaches the world where it realizes itself in a concrete sense. Interjections are the merest emotional reactions which carry instinctive cries: they have instinctive origin. Hereby, the word is ambivalent. It includes both: the interjection and the sense.

In consideration on language and its links with the thinking, it is necessary to infer that the word stands at the beginning of thinking. Every process of thinking begins with naming of an object. Hence, human thinking is not wordless or empty, on the contrary, it is always lingual.

Every language represents the world-view of the nation which uses it. On the one hand, the naming of a particular thing always represents a nation's view on this thing. However, this naming cannot include all possible features of this thing. It reveals only one visual angle, and it accentuates only one experienced nuance of the thing that arises from this perspective. Accordingly, this thing is named by a particular word. Similarly, all other possibilities of viewing are not eliminated; they are simply concealed. The variety of visual angles of the same things and the distinctions between them caused the variety of semantics. Each of them shows us *how* one or another nation establishes the world as its habitation *where*. It reveals its world-view and so unfolds *how* this nation *is* in the world. Different visual angles determine different interpretations of the entities. It means that a foreign language is considered as *foreign* not because of strange sounds impossible to recognize but of different interpretations of entities which, according to the particular views, figurate in the nation's world and determines the words of the language. The word does not reveal us the *idea* of a thing in a pure Platonic sense but it discloses a unique word sense which, unfortunately, will never find its equivalent in the domains of other

languages. The reason is that all of them are governed by different visual angles and by different systems of world-views.

Equally, we might state that person's individual speaking inevitably conveys his own world-view. Every name and utterance of a speaker always reveals *how* a named thing is experienced subjectively and how it appears in a person's own unique experience.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: kalba, pasaulis, patirtis, prasmė, požiūris į pasaulį, interpretacija.

KEY WORDS: language, the world, experience, meaning, world-view, interpretation.

Jelena SIMONOVA – gimė 1979 m. Vytauto Didžiojo universitete įgijo praktinės filosofijos magistro laipsnį ir mokyklinės psichologijos magistro laipsnį. Nuo 2006 m. yra Humanitarinių mokslų fakulteto Filosofijos katedros doktorantė. Adresas: Draugystės g. 3C-41, Kaunas. Tel. +370 656 20 009. El. paštas jelena.sea@gmail.com.

Jelena SIMONOVA – born in 1979. MA in Practical Philosophy and Educational Psychology at Vytautas Magnus University. Since 2006 she is a PhD student in the Faculty of Humanities, Philosophy Department. Address: Draugystės g. 3C-41, Kaunas. Tel: +370 656 20 009. E-mail: jelena.sea@gmail.com.